

Resum

Malgrat que la incursió de Puig i Cadafalch en l'arqueologia clàssica pot semblar, d'entrada, un aspecte molt secundari de la seva trajectòria principal com a arquitecte, com a polític i com a estudiós del romànic, la realitat és que les activitats que desenvolupà en aquest camp, en aparença tan llunyà, entronquen perfectament amb la seva personalitat intel·lectual. Totes aquestes activitats i, molt especialment, les seves dues aportacions més importants —les excavacions d'Empúries i l'arquitectura romana de Catalunya—, van ser fruits esplendorosos del seu talent i de la seva tenacitat, i han deixat una empremta profunda en la nostra arqueologia.

Abstract

Although Puig i Cadafalch's incursion into classical archeology may at first seem like an aspect that is very secondary to his main career as an architect, a politician, and a student of the Romanesque, the reality is that the activities that he carried out in this area, apparently so far removed from the rest, fit in perfectly with his intellectual personality. All of these activities and, very especially, his two most important contributions: the excavations of Empúries and the Roman architecture of Catalonia, were the splendid fruits of his talent and tenacity, and have left a profound mark on our archeology.

Agraïxo i valoro positivament la invitació a intervenir en aquestes jornades científiques de l'Institut d'Estudis Catalans dedicades a *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*. En primer lloc, perquè em permet afegir-me a aquest homenatge a Josep Puig i Cadafalch i a la seva trajectòria, desenvolupada en la complexa Catalunya de la primera meitat del segle xx, en la història de la qual hi va tenir un paper tant i tan destacat. Però també, i molt especialment, perquè no s'hagi oblidat la seva faceta d'arqueòleg clàssic i això permeti posar en relleu en aquest

marc la importància que aquesta disciplina va assolir en la personalitat de Puig i Cadafalch, i la transcendència que la seva obra en aquest camp ha tingut per a l'arqueologia catalana.

Malgrat tot, però, hem de reconèixer que aparentment el tema d'aquesta comunicació pot semblar un aspecte marginal de l'àmplia trajectòria vital de Puig, en la qual la seva figura com a arquitecte i com a polític destaquen considerablement sobre les altres.

Però també cal dir que Puig era un home d'una sola peça, tal com ho posava de manifest molt encertadament Manuel Ribas i Piera a la seva conferència davant el Ple de l'Institut d'Estudis Catalans en la sessió commemorativa sobre Josep Puig i Cadafalch el 1996. Ribas utilitzava una metàfora molt gràfica: «La vida de Puig —deia—, no es va partir com seria fàcil d'explicar, entre l'arquitectura, la recerca historiogràfica i la política, sinó que tota ella va ser un tronc sòlid clavat a Catalunya, que hagué de deixar passar les aigües turbulentes de dues dictadures. Aquest tronc únic, de bona fusta tenia aquells tres aspectes: l'arquitecte innovador, l'investigador del romànic i el polític catalanista».

I, encara, Ribas es deixava l'arqueòleg clàssic. Però ben mirat, si considerem que l'interès per l'arqueologia clàssica li va venir en bona part, com sembla, a partir de l'estudi del romànic, l'activitat que dugué a terme en aquest camp encara contribueix a destacar més aquesta unitat i coherència distintiva de la seva trajectòria intel·lectual.

Aquí cal centrar-nos en l'arqueologia clàssica, i acompliré l'encàrrec. Però permeteu-me, a tall d'introducció, una digressió que ens pot il·lustrar aquests trets característics de la personalitat de Puig i ajudar a comprendre millor el protagonisme que va tenir també en el camp de l'arqueologia a partir d'un determinat moment de la seva vida.

Situem-nos a l'any 1907. Puig tenia aleshores quaranta anys. Aquest va ser un any cabdal per a la història de la Catalunya contemporània i també ho és per a la trajectòria de Puig. S'encadenen els fets: la victòria espectacular de Solidaritat Catalana a les eleccions parlamentàries al mes d'abril; l'elecció pocs dies després de Prat de la Riba com a president de la Diputació de Barcelona, que de fet uniria ja l'acció política de les quatre diputacions; la creació al mes següent de l'Institut d'Estudis Catalans; la creació de la Junta de Museus de Barcelona, etc. Puig i Cadafalch va tenir un protagonisme destacat en tots aquests esdeveniments.

Al mateix moment culminava també una altra obra, aquesta molt més personal de Puig, en la qual ja feia anys que treballava. El Premi Martorell, instituït per l'Ajuntament de Barcelona, va guardonar aquest mateix 1907 el resultat d'aquest treball presentat amb el títol de: *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Aquest estudi contenia una primera part dedicada a l'arquitectura romana de Catalunya, que era fruit d'una laboriosa tasca de recerca arqueològica i de recopilació exhaustiva, i oferia una anàlisi i valoració de tots els vestigis documentats. Aquest treball va ser publicat el 1909 en el primer dels tres volums d'aquesta obra monumental.

Una mostra de com aquest estudi d'arqueologia romana era una tasca llargament meditada i treballada, la tenim en el treball redactat en col·laboració amb Casimir Brugués, presentat ja als jocs florals de 1888, quasi vint anys abans, amb el títol *Estudi d'arqueologia arquitectònica*

sobre el sepulcre romà de Favara anomenat «La casa dels Moros», que va guanyar el premi dotat per l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques.

D'aquell any 1907 arrenquen moltes coses que han marcat profundament la història recent de Catalunya. I s'iniciava també el que podem anomenar la segona etapa de dedicació i protagonisme arqueològic de Puig i Cadafalch.

Puig i Cadafalch i Empúries

I aquí cal que entrem ja de ple en l'aspecte principal, que ha estat sens dubte el que ha estimulat que en aquestes jornades científiques sobre Puig s'hagi encarregat a un arqueòleg una ponència sobre el paper de l'arqueologia clàssica en la seva obra. És a dir, la més vistosa, encara que no l'única, de les activitats arqueològiques de Puig: les excavacions d'Empúries.

La Junta de Museus de Barcelona va acordar ja el mateix 1907 emprendre, com una de les seves tasques prioritàries, les excavacions d'Empúries. Aquesta institució museística acabava de ser creada com hereva de la Junta Autònoma de Museus, que havia estat fundada pel consistori barceloní el 1902, a instàncies dels regidors catalanistes, amb el mateix Puig i Cadafalch al capdavant. Ara s'hi incorporava la Diputació Provincial de Barcelona, immediatament després del nomenament de Prat de la Riba com a president. La nova i flamant Junta de Museus resultant, malgrat portar el nom de Barcelona, va començar des del primer moment a fer la funció de Junta de Museus de Catalunya, prefigurant ja, com en tants altres camps, el que després fou la Mancomunitat. El mateix Puig i Cadafalch la va presidir en la seva singladura inicial, de 1907 a 1909, i no cal remarcar aquí el paper de gran transcendència que la Junta va representar per als museus del país fins al 1939, perquè aquestes jornades compten també amb una ponència sobre aquest tema.

L'acord d'iniciar les excavacions a Empúries es va prendre a la sessió de la Junta de l'1 d'octubre de 1907 a proposta de Puig i Cadafalch, però no pas sense controvèrsia entre els membres components d'aquest organisme. Puig defensava l'oportunitat que la Junta de Museus encapçalés aquesta empresa arqueològica. Calia comprar els terrenys on hi havia el jaciment de les ruïnes de l'Emporion grega i l'Emporiae romana, i dedicar part del pressupost anual de la Junta a excavar-les de manera sistemàtica i àmplia. Josep Pijoan, per contra, considerava prioritària la recuperació de les pintures murals romàniques de les esglésies pirinenques. L'enfrontament de Pijoan amb Puig i Cadafalch, primer a la Junta de Museus i després a l'Institut d'Estudis Catalans, ja ha estat força estudiat i és quasi paradigmàtic. En aquesta ocasió sembla que l'actitud de Prat de la Riba decantà la decisió i es va crear una Comissió formada pel mateix Prat, per Puig i Cadafalch i per Jesús Pinilla, regidor lerrouxista de Barcelona, amb l'encàrrec d'iniciar els passos per portar a terme l'adquisició dels terrenys. Cal remarcar també que, com sabem, aquesta decisió no es va prendre pas en detriment de la pintura romànica: les campanyes que van fer-ne possible el salvament van començar poc després també per iniciativa de la Junta de Museus de Barcelona.

El jaciment arqueològic d'Empúries havia atret l'interès dels estudiosos des de l'època renaixentista. Empúries havia estat present a totes les obres generals sobre l'antiguitat a la península Ibèrica des que el 1609 Jeroni de Pujades havia publicat la seva *Crònica universal del Principat de Catalunya*, on s'identificava de manera definitiva el lloc de les ruïnes amb el solar de l'antiga colònia grega mencionada a les fonts antigues.

Però aquest lloc no havia estat objecte de cap treball arqueològic sistemàtic, ja que les primeres campanyes d'excavació fetes entre el 1846 i el 1848 per la Comissió Provincial de Monuments de Girona no van tenir continuïtat i que els resultats que s'obtingueren, malgrat l'interès amb què avui estudiem les troballes d'aleshores, van ser valorats negativament, i els sondeigs fets el 1905 per Cazorro, Schulten i Koenen davant la muralla sud de la Neàpolis, havien estat una acció molt limitada.

D'altra banda, des del 1895 el Servei Hidrològic Forestal de l'Estat espanyol havia iniciat l'execució d'un projecte de fixació de les dunes, que va comportar la realització d'excavacions no controlades arqueològicament, que sembla que van destruir part del sector oriental de la Neàpolis i també algunes necròpolis d'època arcaica. A més, havien anat proliferant, sobretot a l'àrea de la ciutat romana, els forats clandestins fets per extraure objectes destinats al mercat d'antiguitats.

Aquest era el panorama sobre el qual va incidir l'acció de la Junta de Museus de Barcelona, que va actuar amb celeritat i eficàcia. El mes de març de 1908 es compraven ja els primers terrenys: un al sector meridional de la Neàpolis i l'altre a la porta sud de la ciutat romana, i s'iniciaven les excavacions amb una primera campanya de gairebé vuit mesos de durada.

Des del primer moment Puig i Cadafalch va ser encarregat de la direcció de les excavacions, direcció que va exercir fins al 1933, encara que amb el parèntesi de la dictadura del 1924 al 1930. Puig va nomenar com a inspector de la tasca que s'iniciava a Empúries el doctor Manuel Cazorro, catedràtic d'institut i director del Museu de Girona, i Emili Gandia, conservador del Museu d'Art Decoratiu i d'Arqueologia de Barcelona, que depenia de la Junta de Museus, com a responsable del treball de camp.

Gandia va ser un fidel col·laborador de Puig, i el puntal de la seva obra emporitana en tot aquell llarg període, durant el qual any rere any es va portar a terme la corresponent campanya d'excavació. I de fet, Gandia va continuar portant les excavacions d'Empúries fins al 1936. Puig planificava i donava instruccions concretes a Gandia a l'inici de cada campanya, i després visitava periòdicament Empúries, en la mesura que les seves múltiples responsabilitats li permetien, per tal de fer el seguiment sobre el terreny, controlar la planimetria i orientar la recerca. Gandia escrivia una carta setmanal a Puig per mantenir-lo informat de la marxa dels treballs. Els minuciosos «Diaris d'Excavació» que ens ha deixat Gandia són modèlics i avui ens proporcionen la principal font d'informació dels primers trenta anys de l'activitat arqueològica emporitana.

Un cop començada l'excavació Puig va començar de seguida a explotar científicament el jaciment. Ja a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* del 1908 hi publicava un primer article sobre el que s'estava fent a Empúries: «Les excavacions a Empúries. Estudi de la topografia». És

un treball de quasi cinquanta pàgines de text i amb bona il·lustració, on trobem una primera aproximació general al jaciment, amb recopilació i anàlisi dels textos antics i dels dibuixos topogràfics fets amb anterioritat, i el plantejament ja d'alguns dels problemes d'interpretació històrica del jaciment, que després seran recurrents a la bibliografia, com per exemple el moment de la fundació d'Empúries o el problema de la ubicació de la ciutat ibèrica. En aquest article publica ja dues plantes de les excavacions que la Junta de Museus estava portant a terme, una de la zona meridional de la Neàpolis i l'altra de la zona de les termes al nord-est de l'àgora.

A partir d'aleshores, cada any, l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* compta amb la presència d'Empúries, amb articles de més o menys extensió que van donant compte i estudiant els resultats de la recerca emporitana, alguns redactats pel mateix Puig i altres pels seus col·laboradors o per eminents especialistes forans.

Ja a l'*Anuari* de 1908, a més d'aquell treball introductori de Puig, hi havia un article d'August Frickenhaus: «Griechische Vasen aus Emporion», que recopilava i estudiava la ceràmica grega procedent d'Empúries guardada a diferents museus i col·leccions.

Al volum III de l'*Anuari*, corresponent a 1909-1910, hi trobem una «Crònica de les excavacions d'Empúries», en la qual Puig sintetitza les campanyes d'aquests dos anys, i un article de Ramon Casellas sobre «Les troballes escultòriques de les excavacions d'Empúries». La campanya de 1909 havia donat resultats espectaculars: la troballa de l'Esculapi, d'un cap d'Afrodita i d'altres peces escultòriques, que van tenir un ampli ressò a l'opinió pública de l'època. Casellas escrivia eufòricament que Empúries havia entrat «decididament en l'era de les grans troballes escultòriques». En aquest article l'autor feia un estudi de les noves peces i també un recull de tots els altres elements d'escultura coneguts procedents del jaciment. En aquest volum III de l'*Anuari* hi ha encara un altre article emporità, un estudi de Manuel Cazarro: «Terra-sigillata. Los vasos aretinos y sus imitaciones galo-romanas en Ampurias». Empúries anava entrant amb pas segur i ràpid a la bibliografia arqueològica moderna.

Al volum següent de l'*Anuari*, el IV, corresponent a 1911-1912, un nou treball de pes de Puig i Cadafalch: «Els temples d'Empúries». Tal com diu ell mateix a l'inici de l'article, els treballs d'excavació de la Junta de Museus havien posat ja al descobert una gran extensió de llocs destinats al culte, els edicles i temples de l'antiga colònia grega. «La sort», escriu Puig, «ens ha guiat: començades les excavacions per la porta única de les muralles, hi hem entrat sense trpassar el solch obert per l'arada del fundador, i des de la porta, directament els excavadors han trobat el lloc sagrat habitat pels deus antics».

L'àrea dels santuaris emporitans de la Neàpolis té amb aquest article de Puig el seu primer estudi historicoarqueològic científic fet amb el rigor que el caracteritzava, i amb la perspicàcia que li permetia fer ja meritòries aproximacions cronològiques de les diverses fases.

Tampoc en aquest volum de l'*Anuari*, com en tots els següents, no hi falta la crònica general de les excavacions d'Empúries redactada per Puig o també per altres autors, sempre amb bona il·lustració gràfica. Aquestes cròniques, conjuntament amb el diari de Gandia ens permeten avui fer un seguiment de tota aquella activitat.

Cal remarcar l'entusiasme amb què van ser rebudes aquestes troballes d'Empúries pels artistes i escriptors catalans d'aquell moment, sobretot des del camp del catalanisme, que hi veien les proves palpables d'una herència hel·lènica que acreditava el passat de Catalunya. Especialment festejades foren les descobertes escultòriques de 1909, a les quals el mateix Caselles va dedicar diversos comentaris a la «Pàgina artística» de *La Veu de Catalunya* durant aquell estiu. També es van fer cèlebres les referències d'Eugeni d'Ors glossant l'Esculapi, la Venus i les altres escultures emporitanes, tot mitificant les troballes i convertint-les en símbol del Noucentisme.

Des de 1917, amb la mort de Prat de la Riba, Puig presidí la Mancomunitat de Catalunya i assumí noves responsabilitats polítiques. Però l'interès i la preocupació per Empúries es van mantenir amb la mateixa fermesa. El mes d'agost d'aquell mateix any va estar sis dies a Empúries amb la seva dona i la seva filla, durant els quals va combinar les tasques arqueològiques amb excursions a les illes Medes i a Roses, on s'estava excavant el poblat de Puig Rom.

Puig i Cadafalch, segons escrivia al seu diari Emili Gandia el 1919, projectava aleshores elaborar un llibre de conjunt amb tot el que s'havia fet fins aquell moment a Empúries. I fins i tot, ens diu Gandia, Puig s'impacientava en aquest punt. Però aquest llibre de conjunt, com a tal, no arribaria mai a sortir, i potser era ja impossible.

Quan el 1933 Pere Bosch i Gimpera es va fer càrrec de la direcció del Museu d'Arqueologia de Barcelona, traslladat aleshores a Montjuïc, i va assumir també la direcció de les excavacions d'Empúries. Josep Puig i Cadafalch, que l'any anterior, el 1932, havia estat nomenat president del Patronat del Museu d'Arqueologia de Barcelona, deixava així en bones mans, després de vint-i-sis anys, la direcció d'Empúries.

En el moment del relleu estava ja excavada quasi tota la Neàpolis, lògicament en el seu horitzó més recent, ja que s'havia optat per l'excavació en extensió. Aquesta, considerada des de la perspectiva actual, va ser una opció molt encertada, ja que deixava els nivells més profunds de la Neàpolis com a reserva arqueològica per a generacions futures, i en canvi permetia visualitzar-ne de manera àmplia la fase final i així el conjunt quedava consolidat irreversiblement com a parc arqueològic visitable.

Entre 1914 i 1916 Puig havia portat a terme a Empúries un altre projecte paral·lel i complementari, també d'envergadura i transcendent per al futur del jaciment. Va transformar les restes del convent dels frares servites, que havia estat edificat a l'inici del segle XVII sobre una part de la Neàpolis, en residència per als investigadors, i en el nucli inicial d'un museu monogràfic del jaciment.

Empúries era ja un equipament cultural de primer ordre, ben conegut al país i a fora, i plenament incardinat a la ciència arqueològica internacional. Puig i Cadafalch havia encertat plenament en la seva proposta i en la seva visió de futur, i havia sabut desenvolupar les estratègies necessàries per dur l'empresa a bon port.

Molt probablement sense l'acció decidida i ben encaminada de Puig i Cadafalch, aquest tros de la Costa Brava que avui és el Parc Arqueològic d'Empúries hauria sucumbit a la pressió es-

peculativa immobiliària. El contrast amb altres jaciments arqueològics molt importants del país, per als quals encara avui no hem trobat les fórmules adequades per a salvaguardar-ne i explotar-ne adequadament els valors culturals, fan encara més palès el mèrit i la capacitat d'anticipació de Puig en la seva iniciativa emporitana.

Puig i Cadafalch i l'arquitectura romana

Tal com dèiem al principi d'aquest article, les excavacions d'Empúries no van ser l'única aportació de Puig i Cadafalch a l'arqueologia clàssica. Hem de considerar aquí també una altra obra cabdal seva: *L'arquitectura romana a Catalunya*.

Ja hem mencionat abans que a la seva obra *L'arquitectura romànica a Catalunya*, ja acabada i premiada el 1907 i publicada després en tres volums apareguts respectivament el 1909, 1911 i 1918, Puig havia dedicat ja la primera part del volum primer a l'arquitectura romana.

Vint-i-set anys després, el 1934, editava un volum únic de 426 pàgines amb el títol *L'arquitectura romana a Catalunya*, i l'anotació en subtítol: «Edició segona del volum primer de l'arquitectura romànica a Catalunya, per Josep Puig i Cadafalch, Antoni de Falguera i Josep Goday». De fet, Puig havia aprofitat el temps que la dictadura li havia donat en separar-lo de la seva tasca política. La revisió pròpiament dita d'aquesta obra la va iniciar el 1927 i la tenia llesta ja el 1931, encara que no sortís d'impremta fins tres anys més tard.

La comparació entre els dos llibres ens proporciona una bona mostra de la personalitat metòdica, rigorosa i científica de Puig, i també una prova fefaent de l'obra ingent que el catalanisme polític havia desenvolupat en el camp de l'arqueologia, com en tants d'altres, en aquells vint anys escassos, fins a la dictadura de Primo de Rivera.

En el pròleg de la segona edició, que és una peça de maduresa reflexiva, Puig ens diu: «Vaig escriure el primer pròleg cap als quaranta anys en ple vigor de la vida. Vaig posar en ell la vibració excitada del meu esperit, conscient de l'endarreriment de la meua terra [...]. Escric ara aquesta introducció, els cabells blancs, calba la testa, més enllà de la seixantena, després d'haver tingut la sort de poder, des d'elevades magistratures on vaig ser elegit pel poble, treballar per la cultura del meu país [...]. Aquests anys han estat els més fructuosos per a la investigació científica a Catalunya. La fundació de l'Institut d'Estudis Catalans, començada amb la Secció Històrico-Arqueològica, fou el mil·liari auri d'on sortiren les noves vies a recórrer. Un nou mètode, auxiliat de millor utilitatge, dóna caràcter a les noves obres científiques. Un estol d'historiadors i arqueòlegs treballa des de llavors en les diverses branques de la investigació [...]. L'Institut d'Estudis Catalans ha fet passar la ciència arqueològica catalana de l'estat caòtic d'un temps, descrit amb pena en el prefaci de la primera edició, a un estat normal en què disposem a casa dels mitjans de treball indispensables i s'exerceix entre nosaltres la crítica que abans no trobàvem enlloc [...].»

La comparació de les dues edicions, la de 1909 i la de 1934, és una prova evident d'aquestes afirmacions. Això no treu, però, mèrit al volum editat el 1909, que recopilava i estudiava críticament tota la informació disponible aleshores sobre l'arquitectura romana de Catalunya, utilitzant l'anàlisi arqueològica i també les fonts antigues i l'epigrafia, interessant-se pels monuments concrets, però també per les ciutats i les muralles, pels materials utilitzats, per les menes d'obra usades pels romans i pels seus ordres arquitectònics. El 1909 el resultat era espectacular pel mètode utilitzat, però la informació es ressentia de la manca de recerca bàsica, és a dir, d'aquell baix perfil del país en aquest camp, del qual es dolia apassionadament Puig en el seu pròleg.

Al cap de vint anys la situació havia canviat considerablement, la informació començava a prendre cos i no només amb les excavacions d'Empúries, els resultats de les quals eren explotats àmpliament per Puig en aquesta obra, sinó també amb els treballs fets a tants i tants llocs de Catalunya. Per exemple, al capítol dedicat a la casa romana, molt minso a la primera edició, amb els nombrosos exemples d'Empúries, però també els de Badalona, de Tarragona, de Calafell, prenia ara una exemplaritat considerable.

Puig tenia el mètode establert des de 1907, i això li havia permès anar encaixant les peces pacientment i reflexiva durant tots aquells anys. Ell n'era conscient i ens ho diu també en el pròleg: «Aquesta tasca en la que he esmerçat els millors anys de la meua vida agitada, ha estat com un joc placèvol i calmant després d'hores d'intensa lluita i de feina aclaparadora. No és estrany que la nova lectura pausada de coses vistes i escrites fa anys ressusciti en mi records de mena diversa i m'interessin en corregir la marca inevitable que l'esperit distret deixa en aquestes obres d'erudició i comparació minucioses». Només això ens explica la capacitat per produir una obra tan rodona com aquesta, que d'altra banda seria ben útil que fos reeditada en facsimil, tal com han fet l'IEC i el Departament de Cultura de la Generalitat amb l'edició de 1909.

També és interessant destacar com, al costat de la nova informació incorporada en aquesta segona edició, hi ha també una contrastació àmplia amb la bibliografia forana sobre el tema i una reflexió i un esforç interpretatiu remarcable. Això el va portar a modificar algun punt de vista substancial que havia defensat en la primera edició, com per exemple la suposada connexió directa entre les formes arquitectòniques romanes desenvolupades a Catalunya durant l'antiguitat i el naixement de l'art romànic.

«En començar els meus estudis», escrivia el maig de 1931 en el pròleg de la segona edició, «creia trobar l'art romànic fonamentat lligat amb l'art romànic, i vaig incloure'l en un primer volum de precedents sota el títol general de l'art romànic a Catalunya. Les arquitectures cristianes que s'interposen entre la romana i la romànica», apuntava ara, «no representen tampoc moments d'evolució; potser ho són parcialment, en part mínima; però llur enllaç amb el romànic és feble a Catalunya. L'art romànic és arribat com una invasió sense un lligam extraordinari amb l'art anterior; així no era lògic mantenir en primer terme el títol general de *L'arquitectura romànica a Catalunya* al volum que s'ocupava de l'art romànic». Puig havia rectificat encertadament la seva interpretació de vint anys abans.

Mantingué, però, i permeteu-me ara una crítica menys positiva, una altra idea que ja havia redactat en el capítol de conseqüència final de l'arquitectura romana. Així, escrivia el 1907 i mantenia el 1934: «[...] Aquesta romanització, però, tingué dos límits: un de territorial i un en la seva intensitat. La densitat de les ruïnes romanes desapareix en l'interior. Tot just es citen làpides a Guissona, Isona, Prats de Rei, Sopeira i Ovarra. A mida que s'entra cap a l'interior, les ciutats grans desapareixen, els poblats són petits destacaments rudimentaris, *ageres* militars de defensa o castres o torres d'ocupació armada.

»Un altre límit és de la intensitat de la civilització adoptada. La nostra terra es conserva excepcionalment rústega, formant com una clapa entre la vida romana de la Gàl·lia Narbonesa i de la Bètica.»

En aquestes frases de Puig hi podem sentir encara el ressò de les polèmiques que en el primer terç del segle XX van mantenir historiadors i arqueòlegs castellans i catalans (Menéndez Pidal, Bosch Gimpera, etc.) sobre la profunditat i la significació de la romanització. Els primers tendint a veure en època romana la conformació d'una comunitat espanyola ja nacional, i en canvi des de Catalunya es posava l'èmfasi en la superficialitat de la romanització i en el pes del substrat preromà en l'evolució posterior.

Aquesta idea de romanització feble és la que Puig seguia mantenint. I, tanmateix, amb la segona edició del seu llibre ja es podia començar a intuir amb proves arqueològiques palpables que realment la romanització havia estat molt i molt profunda i havia impregnat intensament tot el país.

Avui, les excavacions d'aquests darrers anys a les ciutats romanes de l'interior de Catalunya, a Guissona, a Lleida, a Isona, han anorreat, si és que encara calia, aquell límit territorial de Puig. Avui sabem que si en alguna cosa es diferenciaven a l'antiguitat les actuals terres catalanes de les de l'interior de la península Ibèrica —i a mi em sembla bastant evident que sí—, era precisament en el fet d'haver gaudit d'una romanització molt primerenca i molt intensa que li conferia una personalitat i unes característiques pròpies.

No crec, però, que aquesta sigui una crítica substancial al llibre de Puig, que ha estat i segueix essent en bona part, malgrat els avenços dels darrers anys, una obra de referència obligada en els estudis d'arqueologia romana a Catalunya.

Hi ha encara una altra valoració positiva a remarcar de l'obra de Puig i Cadafalch sobre la nostra arqueologia clàssica: l'efecte protector sobre el patrimoni arqueològic de Catalunya que indirectament en bona part ha produït el seu treball en aquest camp.

Un exemple, i en podríem posar diversos, el podem veure en el teatre romà de Tarragona, que Puig va excavar en part als anys vint, el va estudiar i publicar i el va incloure també a *L'arquitectura romana a Catalunya*. Després, a sobre del teatre s'hi va instal·lar un magatzem d'oli que hi va fer destrosses importants. Però quan als anys setanta aquest monument anava a ser destruït definitivament per fer una nova construcció, les informacions de Puig i la seva autoritat científica van contribuir de manera important a la mobilització ciutadana i acadèmica i al seu salvament.

Està clar que una bona política de patrimoni, al menys pel que fa al patrimoni arqueològic, passa per un aprofundiment de la recerca. I, sens dubte, la recerca de Josep Puig i Cadafalch ha salvat per al país una part important de la seva arqueologia clàssica.

Bibliografia

- CASELLAS, R. «Les troballes escultòriques a les excavacions d'Empúries». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1909-1910: Any III*. Barcelona: IEC, 1911, p. 281-295.
- CAZURRO, M. «Terra-sigillata. Los vasos aretinos y sus imitaciones galo-romanas en Ampurias». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1909-1910: Any III*. Barcelona: IEC, 1911, p. 296-360.
- CAZURRO M.; GANDIA, E. «La estratificación de la cerámica en Ampurias y la época de sus restos». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1913-1914: Any V*. Barcelona: IEC, 1915, p. 657-686.
- FRICKENHAUS, A. «Griechische Vasen aus Emporion». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1908: [Any II]*. Barcelona: IEC, 1908, p. 195-240.
- JARDÍ, E. *Puig i Cadafalch. Arquitecte, polític i historiador de l'art*. Barcelona: Ariel, 1975.
- Josep Puig i Cadafalch, Empúries i l'Escala. Barcelona, Empúries, Mataró, 2001*. [Escala]: Ajuntament de l'Escala: Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries, 2001. [Catàleg de l'exposició realitzada amb motiu de l'Any Josep Puig i Cadafalch]
- PHILADELPHUS, A. «Un chef d'oeuvre de la sculpture grecque du vème siècle en Catalogne. L'esculape d'Emporion dans le musée archéologique de Barcelone». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1927-1931: Vol. VIII*. Barcelona: IEC, 1936, p. 60-68.
- PUIG I CADAVALCH, J. *Estudi d'arqueologia arquitectònica sobre el sepulcre romà de Favara*, Barcelona, 1892.
- «Les excavacions d'Empúries. Estudi de la topografia». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1908: Any II*. Barcelona: IEC, 1908, p. 150-194.
- «Crònica de les excavacions d'Empúries». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1909-1910: Any III*. Barcelona: IEC, 1911, p. 706-710.
- «Els temples d'Empúries». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1911-1912: Any IV*. Barcelona: IEC, 1913, p. 303-322.
- «Crònica de les excavacions d'Empúries». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1911-1912: Any IV*. Barcelona: IEC, 1913, p. 671-678.
- «La colònia grega d'Empúries». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1915-1920: Vol. VI*. Barcelona: IEC, 1923, p. 694-712.
- «Teatre romà de Tarragona». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1915-1920: Vol. VI*. Barcelona: IEC, 1923, p. 712-717.
- «Arqueologia grega i romana. Les excavacions d'Empúries. Monuments funeraris romans». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1921-1926: Vol. VII*. Barcelona: IEC, 1931, p. 81-90.

- L'arquitectura romana a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1934. [«Edició segona del volum primer, llibre primer de *L'arquitectura romànica a Catalunya*, per J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday», publicada el 1909]
- «Les excavacions d'Empúries». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1927-1931: Vol. VIII*. Barcelona: IEC, 1936, p. 56-59.
- PUIG I CADAVALCH, J.; FALGUERA, A. DE; GODAY I CASALS, J. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Vol. I: *Precedents: l'arquitectura romana. L'arquitectura cristiana prerromànica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1909. [Reproduïda en edició facsímil els anys 1983 i 2001]
- PUIG I CADAVALCH, J. [et al.]. «Excavacions d'Empúries». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1913-1914: Any V*. Barcelona: IEC, 1915, p. 838-847.
- PUJOL, E. «Els fundadors de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1911)». *Afers: Fulls de Recerca i Pensament* [Barcelona], núm. 37 (2000): *Mil·lenarisme i utopia*, p. 655-669.
- RIPOLL I PERELLÓ, E. *Josep Puig i Cadafalch i les excavacions d'Empúries*. Barcelona, 1977.
- «J. Puig i Cadafalch y Emilio Gandia Ortega: orígenes de las excavaciones de Ampurias». A: MANGAS, J.; ALVAR, J. [ed.]. *Homenaje a José María Blázquez*. Vol. II. Madrid, 1993, p. 493-507.
- RIBAS I PIERA, M. *Josep Puig i Cadafalch, cofundador i membre il·lustre de l'IEC*. Barcelona, 1996. [Conferència pronunciada davant del Ple de l'IEC el dia 10 d'abril de 1996]